

УДК 81'38:003.349.2:[930.2:003.071]''09/13''

DOI: <https://doi.org/10.17721/APULTP.2018.36.19-37>

Дядищева-Росовецька Ю.Б.

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КИРИЛИЧНИХ ГРАФІТІ ДОМОНГОЛЬСЬКОЇ ДОБИ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ

Анотація. Розглянуто деякі графіті в інтерпретаціях В. Німчука та С. Висоцького. У статті аналізуються сучасні уявлення про лінгвостилістику літератури Київської Русі, що тісно пов'язані з традиціями наукового вивчення самого цього красного письменства. Тобто, у даному випадку своєрідність поняття про літературну мову відбиває своєрідність уявлення про давньоруську літературу, що не є в жодному разі "художньою літературою" сучасного типу, або fiction. Відповідно й обсяг матеріалів, що мають слугувати для вивчення стилістики літератури Київської доби, чітко визначається своєрідністю наукових уявлень про саму цю літературу і про літературну мову, якою вона створюється.

Наведені міркування змушують нас запропонувати як допоміжний "вимірювач" для дослідження стилістики літератури Київської доби критерій відбиття чи відсутності в текстах певної поетики. Як відомо, явище поетики цілком правомірно поширюється і на фольклор, і на сучасну ділову писемність, і на позафольклорну усну мовну діяльність. Тож і ми отримуємо можливість визначити в тих же графіті Софії Київської стилі церковної писемності та усного канону, фольклорний і діловий юридичний. Але при такому підході відразу впадає в око яскрава особливість стилістики графіті Софії Київської у порівнянні з подібним за обсягом текстів масивом графіті Софії Новгородської: серед київських графіті практично немає фольклорних за походженням, не кажучи вже про відбиття язичницьких ритуалів, які знаходимо на стінах Софії Новгородської. Чому так сталося, які риси світогляду причту і прихожан Софії Київської відбиває це явище?

Наведений висновок може бути надійно опертий на статистичні дані. Але коли дослідники знаходять у текстах XI–XIII ст. силабіку або "елементи силаботонізму", то варто нагадати про дуже вірогідну випадковість відповідного сполучення звуків і

складів. Набагато надійнішим видається віднесення деяких графіті до кондакарного вірша. Але ж не треба забувати, по-перше, про гіпотетичність взагалі такого ототожнення, а також про те, що може йтися лише про пристосування візантійського вірша до слов'янського мовного контексту.

Ключові слова: лінгвістика, стилістика, історія літературної мови, поетика, фольклористика, графіті Софії Київської.

Інформація про автора: Дядищева-Росовецька Юлія Борисівна – кандидат філологічних наук, доцент; доцент кафедри стилістики та мовної комунікації; Інститут філології; Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Електронна адреса: dyadros@gmail.com.

Yuliya B. Dyadyshcheva-Rosovetska

STYLISTIC FEATURES OF CYRILLIC GRAFFITI OF THE PRE-MONGOL PERIOD IN KIEV SAINT SOPHIA'S CATHEDRAL

Abstract. *The article examines the peculiarity of the concept of the linguistic style of the literature of Kyiv Rus, which is closely linked with the traditions of the scientific study of this very "red writing". The specificity of Old Russian literature as medieval leads to its almost church character, and the specific "simplicity" in the structure of secular literary works of its own, such as "The Word of the Igor's Regiment," forcing researchers to engage in secular business texts, for example, the chronicles that are works of historical the genre. That is, in this case, the peculiarity of the concept of literary language reflecting the peculiarity of the notion of ancient Russian literature, which is by no means the "artistic" literature of the modern type, or fiction. Accordingly, the volume of materials that should serve to study the stylistics of literature of the Kiev Rus era is determined by the peculiarity of scientific ideas about the very literature itself and about the literary language in which it is created.*

These considerations make us propose as an auxiliary "meter" to study the style of literature of the Kiev Rus age the criterion of reflection or absence of certain poetics in the texts. As is well known, the phenomenon of poetics is legitimately extended to folklore, to contemporary business writing, and to non-folklore oral speech activity. Thus we get the opportunity to define in the same graffiti Kiev Saint Sophia's Cathedral

.....

style of church writing and oral canon, folklore and business law. But with such an approach, the bright feature of the stylistics of graffiti Sofia of Kiev in the comparison with the volume similar to the volume of graffiti texts of Novgorod Saint Sofia Cathedral is immediately striking: among the Kiev graphite there is practically no folklore of origin, not to mention the reflection of the pagan rituals that we find on the walls of the Novgorod Saint Sofia Cathedral.

This conclusion can be reliably based on statistical data. But when the researchers find in the texts of the XI–XIII centuries. syllabic or "elements of sillabotonism", it is worth reminding of the very probable chance of an appropriate combination of sounds and syllables. It is much more reliable to refer some graffiti to the clerical poem. But we must not forget the hypotheticalness of such identification in general, as well as the fact that only the adaptation of the Byzantine poem to the Slavic language context can be considered.

Key words: linguistics, stylistics, history of literary language, poetics, folklore, graffiti in Kiev Saint Sophia's Cathedral.

Information about author: Dyadyshcheva-Rosovetska Yuliya Borysivna – PhD, associate professor; associate professor of the department of stylistics and language communication; Institute of philology; Kyiv national Taras Shevchenko university.

E-mail: dyadros@gmail.com.

Дядищева-Росовецкая Ю.Б.

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КИРИЛЛИЧЕСКИХ ГРАФФИТИ ДОМОНГОЛЬСЬКОГО ПЕРИОДА СОФИИ КИЕВСКОЙ

Аннотация. В статье рассмотрены интерпретации некоторых граффити XI–XIII вв. в работах С. Высоцкого, В. Нимчука и других учёных. Автор выходит на современные представления о лингвостилистике литературы Киевской Руси, тесно связанные с традициями научного изучения самого этого культурного явления. В данном случае своеобразия понятия о литературном языке отражает своеобразие представления о древнерусской литературе, которая не является ни в коем случае "художественной литературой" современного типа, или fiction. Соответственно и объём материалов, который должен служить для изучения стилистики литературы

Киевской эпохи, четко определяется своеобразием научных представлений о самой этой литературе и о литературном языке, на котором она создавалась.

Приведенные соображения заставляют автора предложить как вспомогательный "измерительный инструмент" для исследования стилистики литературы Киевской эпохи критерий воплощения (или отсутствия такого воплощения) в текстах определённой поэтики. Как известно, явление поэтики вполне правомерно распространяется и на фольклор, и на современную деловую письменность, и на внефольклорную устную речевую деятельность. Таким образом, и мы получаем возможность различать в тех же граффити Софии Киевской стили церковной письменности и православного устного канона, фольклорный и деловой юридический. Но при таком подходе сразу обращает на себя внимание яркая особенность стилистики граффити Софии Киевской в сравнении с подобным по количеству текстов массивом граффити Софии Новгородской: среди киевских граффити исчезающе мало фольклорных по происхождению, не говоря уже об отражениях языческих ритуалов, которые находим на стенах Софии Новгородской. Почему так произошло, какие черты мировоззрения клира и прихожан Софии Киевской воспроизводит это явление?

Предложенный вывод может быть надёжно подтверждён статистическими данными. Напротив, когда исследователи находят в текстах XI–XIII вв. силлабический стих или "элементы силлаботонизма", то стоит напомнить о достаточно вероятной случайности соответствующего сочетания звуков и слогов. Намного надёжнее кажется отнесение некоторых граффити к кондакарным стихам. Хотя и тут не стоит забывать о гипотетичности вообще такого отождествления, а также о том, что может идти речь только о приспособлении византийского стиха к славянскому языковому контексту.

Ключевые слова: лингвистика, стилистика, история литературного языка, поэтика, фольклористика, граффити Софии Киевской.

Информация об авторе: Дядищева-Росовецкая Юлия Борисовна – кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры стилистики и языковой коммуникации; Институт филологии; Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко.

Электронный адрес: dyadros@gmail.com.

За влучним висловом Г. Винокура, "ланкою, що безпосередньо поєднує історію мови з історією інших галузей культури, природно є лінгвістична стилістика, оскільки її предмет створюється в результаті того, що мова, як факт культури, не тільки слугує спілкуванню, але й певним чином переживається й осмислюється культурною свідомістю" [1, с. 226]. Дослідження в галузі лінгвістичної стилістики ускладнюються, коли ідеться про вивчення пам'яток давньої доби.

Предметом нашого розгляду є лінгвостилістичні особливості кириличних графіті XI–XIII ст., знайдених у Софії Київській. Звичайно, в усі часи таке писання не віталосся, проте, "незважаючи на заборони, які порушувалися, у першу чергу, самими церковниками, звичай видряпувати записи й малюнки на стінах будівель отримав на Русі значного поширення" [2, с. 139]. С. Висоцький знайшов згадку про це навіть у билинах:

В другой скочил, – колодязь стал;
 У колодязя поставил часовенку,
 На часовне подписал свое имячко:
 "Ехал такой-то сильный, могучий богатырь,
 Илья Муромец сын Иванович" [16, с. 390].

Укладач "Русской хрестоматии" Ф. Буслаєв узяв ці рядки із запису билини про Іллю Муромця "нижнегор.[одским] нареч.[ием.]" [16, с. 387]. Запис цей далі неатрибутований, але, здається, справжній. Важко судити, чи тут і справді пригадування про звичай писати на стінах церков, але скоріше відбилося враження співця про написи на зовнішніх поверхнях церковних споруд, такі як, наприклад, напис на дзвіниці Івана Великого у московському Кремлі.

Графіті на стінах Софії Київської численні (див., зокрема, підрахунки В. Корнієнка: [4, с. 2]). Ці "неофіційні" написи мають надзвичайно цікаву жанрової палітру. С. Висоцький розрізняв серед них написи пам'ятні, побутові, добропобажальні, поминальні, а також написи, що стосуються зображень на фресках [2, с. 12]. Як зауважує В. Німчук, зміст графіті ширший, бо "серед розгорнутих написів трапляються й

пам'ятки літературної творчості, образного мислення й художніх смаків епохи Київської Русі" [6, с. 25].

Тут перед нами постає ціла низка проблем, і, передусім, виникає питання, чи правомірно включати до об'єктів вивчення в нашому контексті епіграфіку як таку, тобто т. зв. некнижні тексти? На це запитання дає відповідь В. Русанівський, засновник і перший завідувач відділу культури мови та стилістики в українській Академії наук, укладач фундаментального підручника з історії української літературної мови. Він, крім традиційних джерел, розширює поле дослідження літературної мови й на епіграфіку, зокрема, виділяючи тут короткий напис на Тмутороканському камені 1068 р. попри його обсяг, а також на нумізматику, зазначивши: "Певну інформацію про особливості літературної мови XI–XIII ст. дають написи на монетах" [15, с. 42; див. також: 7, с. 186–187]. Щоправда, дослідник тут же застерігає, що, втім, "вони не становлять окремого літературного жанру і є цінними тільки з погляду історичної фонетики, граматики і лексикології" [15, с. 42]. Іншими словами, не маючи суто літературних жанрових ознак, ці кириличні написи мають для нас цінність через втілення в їхній мовній структурі літературної мови Київських часів.

При вивченні графіті треба також зважати ще й на те, що джерела для вивчення наших старожитностей дійшли, на жаль, переважно в пізніших копіях, на що вказував свого часу І. Свенцицький [18, с. 123]. А, отже, як справедливо зазначає В. Русанівський, є очевидним, що "за цими списками не можна так впевнено говорити про звукові ознаки мови – доби, авторів і місця написання цих творів" [15, с. 11]. З цього приводу і Б. Успенський застерігав: "Оскільки давньоруські твори вільно переписувалися й перероблювалися, ми не можемо використовувати їх для дослідження мови того часу, коли вони були створені" [21, с. 89]. Більш того, "якщо ми знаємо, наприклад, що пам'ятку написано в XI ст., але маємо лише списки XIV ст., то ми можемо робити висновки тільки щодо мови XIV ст., але зовсім не щодо мови XI ст." [21, с. 89].

Тому в цьому контексті мають непересічну цінність як джерела для дослідження передусім лінгвостилістами й істориками мови саме графіті Софії Київської, бо вони є автентичними, по-перше, і в них відбито мовні процеси, притаманні часу написання, по-друге. Крім того, аналогічні епіграфічні тексти привертали увагу й істориків-джерелознавців. Зокрема, Т. Рождественською було здійснено спробу їх філологічного аналізу [11; Див. також: 13]. Вона, до речі, нагадує: "У 1863 р. академік І. І. Срезневський включив до свого славнозвісного переліку давньоруських пам'яток писемності й мови декілька таких написів, <...>, тим самим визначивши їхнє місце в системі писемних джерел Давньої Русі" [12, с. 30]. Ідеться про короткі написи на хресті Єфросинії Полоцької [19, с. 33], на Рогволодовому камені XII ст. [19, с. 33–34], на камінному хресті Бориса [19, с. 27], на чарі Володимира Давидовича Чернігівського [19, с. 30], на шоломі великого князя Ізяслава [19, с. 30–31] тощо.

Своєрідні тексти графіті в Софії Київській, які безсумнівно відносяться до пам'яток історичної стилістики та історії літературної мови, виділив В. Німчук у дослідженні "Давньокиївські написи – пам'ятки літератури XI–XIII ст." [6, с. 24–32]. Учений підкреслює, що при тому, що переважна більшість софійських графіті записувалася спонтанно і саме через те вони містять поруч із церковнослов'янізмами значну кількість живомовних рис, "деякі епіграфами, мабуть, заздалегідь обмірковувалися" [6, с. 25]. Саме вони й представляють інтерес з погляду вивчення історії літературної мови і є предметом уваги в нашому дослідженні, адже, будучи або молитовними звертаннями, або цитатами з різних за характером конфесійних текстів, вони безсумнівно являють собою матеріал, який несе на собі сліди літературного книжного оброблення, а також мають найбільше відповідати книжним мовним нормам). Тут також можна погодитися з припущенням В. Корнієнка, що при цитації цілих фрагментів літературних творів (при нанесенні їх) "протограф" "існував у пам'яті автора" [4, с. 159].

За своїм характером "зміст більшості графіті, що їх відносимо до літературних текстів, – своєрідні короткі молитви про прощення гріхів і каяття в гріхах. Це не дивно, адже свої прохання автори залишили на стінах культової споруди" [6, 25]. До літературних же варто віднести й автографічні написи (за С. Висоцьким), такі як "Жизнобоудь" [2, с. 55], "Димитрь" [2, с. 55], чи більш складні двокомпонентні конструкції: "Матѣи џль" [2, с. 55] або "иванъ џлѣ" [2, с. 55]. Попри їхню лаконічність, видається закономірним розцінювати їх як різновиди "добропожажальних" графіті, таких як, наприклад: "џи помози рабу своемо[у] георџи[ю]" [2, с. 62]. Або: "михаль убоџи а грѣх[ом] богаџи џль |џи| помози емъ" [2, с. 60].

Питання жанрової приналежності цілого ряду графіті є складним і дискусійним. Так, В. Німчук стверджує (хоча стосовно деяких текстів з ним важко погодитися), що досліджувані тексти графіті можна віднести до давньоруської гімнографії – а саме до кондакарних віршів (молитвословних): "Суть кондакарної системи віршування полягає в тому, що її нерозкладною ланкою є змістова одиниця, яка творить найпростіше (або більш складне) речення. Така одиниця не розпадається ні на стопи (як у силабо-тонічному вірші), ні на склади та їх групи (як у силабічному вірші) і не пов'язується з сусідніми одиницями за принципами, характерними для інших систем віршування: римами, асонансами і т. д." [6, с. 25].

Загалом для кондакарної системи віршування, зазначає В. Німчук, притаманні відсутність рими, "різне число складів у вірші, хоча й окреслене певними межами (від 5 до 15–16)" [6, с. 26], і різна кількість наголосів у вірші, однак у певному діапазоні – від 2 до 5 (а в окремих випадках і до 6). Так, прояви кондакарного віршування деякі автори знаходять, наприклад, у "Слові о полку Ігоревім" [8, с. 15]. А отже, кондакарний вірш – це вільний несилабічний вірш.

Як стверджує К. Тарановський, "давньоруський кондакарний вірш походить від візантійського вірша, а кінець-кінцем – від біблійного. Головною ознакою кондакарного вірша є система ритмічних сигналів, які маркують початок рядків. У цій

функції виступають, насамперед, два граматичні засоби – кличний відмінок іменника й наказова форма дієслова, які частіше, ніж інші форми, несуть на собі експресивний наголос. Кінці рядків у кондакарному вірші завжди збігаються з природніми інтонаційними сигналами типу антикаденції (з "інтонацією спонукання"), а кінці строф або "строфоїдів" – із сигналом типу каденції (з "інтонацією завершення") [20, с. 1–3].

П'ять написів-графіті Софії Київської В. Німчук потрактує як кондакарні вірші. Це, насамперед, яскравий "оригінальний давньоруський гімнографічний твір" [6, с. 27] який дослідник відносить до XI ст.:

"Ст<ьи Фоко

иже пороучень отъ ба< плавающимъ въ мори правителе
направи мѧ потапл[ѧ]ема вълнами [ж]итиисками" (№ 110)

[6, с. 26].

В. Німчук пропонує такий переклад:

Святий Фоко,

доручений Богом (або: приставлений) для плаваючих у
морі керманичу,

направ (спрямуй) мене [на істинну путь],

потоплюваного хвилями житейськими [6, с. 26–27].

В. Німчук наголошує, що "ритмічна будова відчувається у розгорнутому тексті віршованої молитви пресвітера Козьми" XII ст. [6, с. 26]:

ги< помози рабоу своємоу Козмѣ

грѣш[ь]номуу прозвутероу

и прости мѧ вл<дыко грѣхъ моихъ

мнози б[о] соуть

и съп[о]доби оулучити мл<сть отъ тебе

соу[ди]и праведны

въ д<нь соудьнь (№ 135) [6, с. 28].

Перекладає В. Німчук цей запис таким чином:

Господи, поможи рабоу своєму Козмі –

грішному пресвітерові –

І прости мені, владико, гріхи мої –

багато бо їх,

І сподоби здобути милість від тебе,
соудіє праведний,
у день судний! (тобто: в день страшного суду) [6, с. 29].

Далі – "молитвословний вірш" XII ст. на фресці сорока севастійських мучеників:

св<ти: м< мч<никъ
помилуите м▲ грѣшнаго
дайти съконъчати животь
быхъ грѣхъ бо...
[б]езоумьє....
[вла]дыко пом▲[н]и [м▲] гр[ѣ]шнаго
въ цесарьстии своємь (№ 156) [6, с. 29].

Переклад запропоновано В. Німчуком такий:

Святі сорок мучеників,
помилуйте мене грішного,
дайте скінчити життя...
Владико, пом'яни мене грішного
в царствії своєму [6, с. 29].

Показовим видається оригінальний запис давньоруської загадки XI ст., зроблений графіті на стіні Софії Київської поруч з малюнком "Йордань" (Табл. LXVIII. Мал. 72, записи 73, 74) [2, с. 213]. В. Німчук вбачає в ньому силабічний вірш "із символічним значенням" [2, с. 29–30]:

ольтарь плам▲ны
а цр<кы лед▲на
и ольтарь погаснетъ
и църкы стають (№ 73) [6, с. 29–30].

С. Висоцький назвав його "пояснювальним написом" до розміщеного поруч малюнка "Йордань" і переклав так: "Вівтар полом'яний, а церква льодяна, вівтар згасне і церква розтане" [2, с. 213; див. також: 17, с. 120; 22, с. 100].

Найбільш переконливою проте видається версія С. Росовецького, дослідник зазначає: "Між тим це – загадка з розгадкою "свічка". Тасмничий "Даниїло", котрому також належить зроблена під малюнком молитва-графіто ("ги< помилои помози / пом▲ни даниїла" [2, с. 213] – Ю. Д.-Р.), у

.....
 такий спосіб прокоментував одну з його деталей – зображення свічок на престолах "Йордані". <...> Безперечно, що автор графіто був церковником, бо пригадану (або складену) ним загадку побудовано на метафоричному осмисленні атрибутів християнського культу" [14, с. 50].

Наступний запис дослідник називає "силабічним римованим чотиривіршем (із елементами силаботонізму)" [6, с. 30].

О горе тобѣ Андрониче
 охъ тобѣ небоже
 чѣму
 сътвори же се никътоже (№ 204).
 [6, с. 30].

Дослідник так перекладає цей напис:

О горе тобі, Андрониче,
 біда (ох) тобі, небоже!
 Чому
 не зробив такого ніхто! [6, с. 30].

До невіршових зразків духовної лірики В. Німчук відносить ряд написів-графіті, які також є "пам'ятками літературно-художньої атмосфери XII–XIII ст., художньої творчості" давньоруської доби [6, с. 30].

Епіграфема XIII ст. містить, на його погляд, молитовне прохання:

"ги< пом[о]зи рабу свѣ[ем]у Игнатьви а прѣзвищъ ми има Саетатъ [?] а ги< нь бьюся съмь[р]ти...[т]къ ...ищеть дш<л мьл днь судьнаго дш<а мьл рикаючи" (№ 146) [6, с. 30].

Дослідник пропонує такий переклад: "Господи, поможи рабу своєму Ігнатові. Прозвище моє... Саетат (або Саетато). Господи, не боюся смерті, бо шукає (або" прагне) душа моя дня судного (тобто: страшного суду). Душа моя волає" [6, с. 30].

Так само XIII ст. датує науковець наступний напис: "дѣдиль[?] нескасожичь[?] тьму поида ѡ(т) свѣтыхъ азъ бо г<и чаю прити къ тебѣ на вскрѣшенъе ох д<ша моѡ" (№ 149) [6, с. 30]. В. Німчук перекладає його так: "Дідило Нескасожич. Тому подай від святих [тайн] (тобто причастя). Я бо, Господи,

сподіваюся прийти до тебе на воскресіння. Ох, душа моя!" (№ 149) [6, с. 30–31].

Ряд написів В. Німчук називає не позбавленими художньої вартості, хоча вони "і не є віршовими творами" [6, с. 31].

Саме таким є графіто XII–XIII ст.: "охъ мѣне грѣшъникоу н[є]достоиномоу рабоу твоємоу ги< ѡ(т)веди мѡ ѡ(т) [м]оук[ы] вѣчьноѡ исбави ѡ(т)... и ѡ(т) напасти[и]" (№ 104) [6, с. 31]. Не можна не погодитися з таким тлумаченням науковця: "Ох мені, грішнику – недостойному рабу твоєму! Господи, відведи від мене муку вічну, вибав (спаси від ... і від напастей!)" [6, с. 31].

У наступному графіті В. Німчук вбачає поширене у ті часи молитовне благання "ох мнѣ не осуди мене" [6, с. 31], аналогічне якому зустрічаємо в листі Володимира Мономаха: "помилоуи мѡ Г(с)и помилоуи егда хоцещи судити не ѡсуди ме[нє] въ ѡгнь" [9, с. 256].

Ряд виявлених киево-софійських графіті В. Німчук характеризує як написи повчального змісту: "Важко сказати, чи це уривки з оригінальних творів – проповідей, які проголошувались у соборі, чи з якихось книжних сентенцій типу тих, що зібрані в біблійній книзі Ісуса, Сірахового сина" [6, с. 31]. Так, датований XI століттям такий напис:

мати не хотѣчи дѣтичѡ бѣжѡкт[ь]
б<ъ же не хотѣче челѡвѣка бѣдами кажет[ь]
[а х]ромъи стоупивъ своего чиноу
всѣмъ грѣхомъ въ [добы]чь боудеть
[а]минь (№ 108) [6, с. 31].

Дослідник пропонує такий переклад:

Мати, не хочючи (або: ненавмисне) дитинки уникає,
Бог же нехотя (або: ненавмисне) людину бідами карає.
А хромий (або: кульгавий, кривий), відступивши
від свого
Порядку (або: оступившись у своєму вчинку)
Всім гріхам здобиччю буде. Амінь. [6, с. 31].

Фразу із якоїсь проповіді (повчання) вбачає В. Німчук у такому написі: "и гоило оутѣти оже сѣгрѣшаѣши" [6, с. 32], тобто: "І дітородний член утяти, якщо грішиш" [6, с. 32].

Доволі сумнівно трактує науковець такий текст: "седа во послушаніи оца своего лучи естъ живущего во пже[т]ыни" (№ 128) [6, с. 32]. У перекладі дослідника так: "Той, хто слухається отця свого (або батька рідного), кращий, аніж той, що живе в пустелі" (кращий, ніж пустельник)" [6, с. 32]. Важко погодитись із твердженням В. Німчука, який стверджує, що саме "приказку нагадує сентенція XII ст." [6, с. 32]. Проте науковець тут же уточнює, що "зміст написаного глибший, причому він явно суперечить церковно-схимницькій моралі" [6, с. 32], і далі він полемізує з таким тлумаченням С. Висоцького "лише життя схимника (тобто пустельника? – Ю. Д.-Р.) в пустелі гірше, ніж у нього" [6, с. 32]. Як на нашу думку, це не що інше, як центральний афоризм (в пізнішій термінології – тема) з повчання про можливість спастися в миру, не ховаючись для цього до пустелі.

Цілий ряд графіті є спорідненими за стилем із літописним, наприклад, про мир на Желяні: "м(с)ца декембра въ де съ(т)вориша миръ на желани свѣтопѣлк володимиръ и ольгъ" [2, с. 25]. С. Висоцький тлумачть його так: "Місяця грудня в 4-те уклали мир на Желяні Святополк, Володимир і Олег" [2, с. 25]. М. Приселков підкреслює, що в літописах, зокрема в "Повісті временних літ", коли іноді немає пояснень поруч із згадуваними іменами (на кшталт "воевода Святополка Путята"), це "означає гучну відомість даної особи в Києві під час запису" [10, с. 52–53]. С. Висоцький погоджується з ним: "Зрозуміло, що це зауваження Приселкова справедливе не лише для літописних записів того часу, а і для графіті давніх архітектурних пам'яток. У розглядуваному напису йдеться про осіб добре відомих у Києві в період написання графіті" [2, с. 28]. Також дослідника вражає "діловий документальний характер запису" [2, с. 27–25].

Окремо дослідниками виділяється дуже незвичний напис ділового характеру на стіні культової споруди – про купівлю Боянової землі. Цілий ряд вчених не відносить давні тексти

юридично-ділової писемності до пам'яток, за якими може вивчатися історія літературної мови, адже із рис літературності там представлені лише ділові терміни, позбавлені вузьких діалектних рис, і характерні формули. Тоді як літературна мова має бути передусім нормованою, кодифікованою. Тут же, мовляв, не представлена цілісна мовна система. І тим не менше, В. Русанівський зазначає: "Ділова мова, звичайно, позбавлена "плетіння слів", поетичних фігур і под. І все ж елементи поетики інколи потрапляють і в ці тексти" [15, с. 40. Див. також: 5].

Зробимо деякі висновки. Своєрідність уявлення про лінгвостилістику літератури Київської Русі тісно пов'язана з традиціями наукового вивчення самого цього красивого письменства. Своєрідність давньоруської літератури як середньовічної призвела до її майже поспіль церковного характеру, а специфічна "бідність" у структурі світських власне художніх творів (як "Слово о полку Ігоревім") змусила дослідників залучати до розгляду світські ділові тексти, наприклад, літописи, що є творами історичного жанру. Іншими словами, у даному випадку своєрідність поняття про літературну мову відбиває своєрідність уявлення про давньоруську літературу, що не є в жодному разі "художньою" літературою сучасного типу, або fiction. Відповідно і обсяг матеріалів, що мають слугувати для вивчення стилістики літератури Київської доби, чітко визначається своєрідністю наукових уявлень про саму цю літературу і про літературну мову, якою вона створюється.

Наведені міркування змушують нас запропонувати як допоміжний "вимірник" для дослідження стилістики літератури Київської доби критерій відбиття чи його відсутності ні в текстах певної поетики. Як відомо, явище поетики цілком правомірно поширюється і на фольклор, і на сучасну ділову писемність, і на позафольклорну усну мовну діяльність. Тож і ми отримуємо можливість визначити в тих же графіті Софії Київської стилі церковної писемності та усного канону, фольклорний і діловий юридичний. Але при такому підході відразу впадає в око яскрава особливість стилістики графіті

Софії Київської у порівнянні з подібним за обсягом текстів масивом графіті Софії Новгородської: серед київських графіті практично немає фольклорних за походженням, не кажучи вже про відбиття язичницьких ритуалів, які знаходимо на стінах Софії Новгородської. Чому так сталося, які риси світогляду причту і прихожан Софії Київської відбиває це явище?

Щойно наведений висновок може бути надійно опертий на статистичні дані. Але коли дослідники знаходять у текстах XI–XIII ст. силабіку або "елементи силаботонізму", то варто нагадати про дуже вірогідну випадковість відповідного сполучення звуків і складів. Набагато надійніше виглядає віднесення деяких графіті до кондакарного вірша. Але ж не треба забувати, по-перше, про гіпотетичність взагалі такого ототожнення, а також про те, що може йтися лише про пристосування візантійського вірша до слов'янського мовного контексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винокур Г.О. О задачах истории языка. *Избранные работы по русскому языку*. Москва : Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1959. С. 207–226.
2. Высоцкий С. А. Древнерусские надписи Софии Киевской XI–XIV вв. Вып. I. Киев : Наукова думка, 1966. 240 с.
3. Кожина М.Н. Стилистика историческая (диароническая). *Стилистический энциклопедический словарь русского языка* / под ред. М. Н. Кожинной; члены редколлегии: Е. А. Баженова, М. П. Котурова, А. П. Сковородников. 2-е изд., стереотипное. Москва : Флинта: Наука, 2011. С. 416–420.
4. Корнієнко В. Графіті Софії Київської XI – початку XVIII ст. : Інформаційний потенціал джерела. Київ : Видавничий дім "Слово", 2014. 320 с.
5. Назаревский А. А. О литературной стороне грамот и других документов Московской Руси начала XVII века. Киев : Издательство Киевского университета, 1961. 80 с.
6. Німчук В. В. Давньокиївські написи XI – XIII ст. *Писемність Київської Русі і становлення української літератури*. Збірник наукових праць. Київ: Наукова думка, 1988. С. 24–32.

7. Огієнко І. Пам'ятки старослов'янські X–XI віків. Найважливі пам'ятки старослов'янської мови. Т. V. Варшава : Zakł. Graficzne E. I. K. Kozianskich, 1929. 493 с.

8. Позднеев А. В. Стихосложение древней русской поэзии. *Scandoslavica*. Т. 11. Copenhagen, 1965. С. 5–24.

9. Полное собрание русских летописей. Т. 1. Лаврентьевская летопись. Изд. 3-е, М. б. и., 1962. 534 с.

10. Приселков М. Д. История русского летописания XI–XV вв. Ленинград : Издательство "Дмитрий Буланин", 1996. С. 35–280.

11. Рождественская Т. В. Древнерусские надписи на стенах храмов: Новые источники XI–XV вв. Санкт-Петербург : Издательство Санкт-Петербургского университета, 1992. 166 с.

12. Рождественская Т. В. Надписи на фресках церкви Спаса на Нередице: графика и орфография. *Новгородский исторический сборник*. Вып. 8 (18). 800-летию Нередицы посвящается. Санкт-Петербург, 2000. С. 30–35.

13. Рождественская Т. В. Эпиграфические памятники Древней Руси X–XV вв. (Проблемы лингвистического источниковедения). Автореферат ... доктора филолог. наук. Санкт-Петербург, 1994. 40 с.

14. Росовецький С. К. Український фольклор у теоретичному висвітленні. Підручник. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2008. 623 с.

15. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Підручник. Київ : АртЕк, 2001. 392 с.

16. Русская хрестоматия. Памятники древней русской и народной словесности, с историческими, литературными и грамматическими объяснениями и с словарем. Для средних учебных заведений / Сост. Федор Буслаев / Изд-во, без исправления. Москва : Типография Э. Миснера и Ю. Романа, 1894. 480 с.

17. Рыбаков Б. А. Древняя Русь, Сказания, былины, летописи. Москва : Издательство АН СССР, 1963. 360 с.

18. Свенцицкий І. Нариси про мову пам'яток староруського письменства XI віку. *Учен. зап. Львовського гос. ун-та*. 1948. Т. 7. Вopr. славянського язукoзнання. Кн. 1. С. 123–139.

19. Срезневский И. И. Древние памятники русского письма и языка (X–XIV веков). Общее повременное обозрение с палеографическими указаниями и выписками из подлинников и из древних списков / труд И. Срезневского. Санкт-Петербург : Типография Имп. Акад. наук, 1863. 1299 с.

20. Тарановский К. Формы общеславянского стиха в древнерусской литературе XI–XVIII вв. *American Contributions to the*

Sixth International Congress of Slavists. Prague, 1968. August 7–13. Vol. 1. Linguistic Contributions. Mouton, 1968. P. 1–3.

21. Успенский Б. А. История русского литературного языка (XI–XVII вв.). 3-е изд., испр. и доп. Москва : Аспект Пресс, 2002. 558 с.

22. Щепкин В. Н. Учебник русской палеографии. Москва : Наука, 1967. 224 с.

REFERENCES

1. Vynokur H. O. *About goals of language history* [O zadachakh ystoryy yazuka]. Yzbrannue rabotu po russkomu yazuku. Moskva : Hosudarstvennoe uchebno-pedahohycheskoe yzdatel'tvo Mynysterstva prosveshcheniya RSFSR, 1959. S. 207–226.

2. Vusotskyi S. A. *Old Slavic graphitty in Kiev Saint Sofia Cathedral* [Drevnerusskiye nadpisy Sofyy Kyevskoj] XI–XIV vv. Vyp. I. Kyev : Naukova dumka, 1966. 240 s.

3. Kozhyna M.N. *Historical stylistics (diachronical)* [Stylstyka ystorycheskaia (dyaronycheskaia)]. Stylstycheskyi entsyklopedycheskyi slovar russkoho yazuka / pod red. M. N. Kozhynoi; chленu redkollehyi: E.A. Bazhenova, M.P. Kotiurova, A. P. Skovorodnykov. 2-e yzd., stereotypnoe. Moskva : Flynta: Nauka, 2011. S. 416–420.

4. Korniienko V. *Graffiti of the Kiev Saint Sophia Cathedral in XI–XVIII: informational potential of the source* [Hrafiti Sofii Kyivskoi XI – pochatku XVIII st.: Informatsiyni potentsial dzhherela]. Kyiv : Vydavnychiy dim "Slovo", 2014. 320 s.

5. Nazarevskyi A. A. *On literary aspect of the scrolls and different documents of the Moscovian Rus in the beginning of the XVII* [O lyteraturnoi storone hramot y druhykh dokumentov Moskovskoi Rusy nachala XVII veka]. Kiev : Yzdatel'stvo Kyevs'koho unyversyteta, 1961. 80 s.

6. Nimchuk V. V. *Old Kyiv serypts XI–XIII* [Davnokyivski napysy XI–XIII st.]. Pysemnist Kyivskoi Rusi i stanovlennia ukrainskoi literatury. Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: Naukova dumka, 1988. S. 24–32.

7. Ohiienko I. *Old Slavic memorials X–XI* [Pamiatky staroslovianski X–XI vikiv]. Naivazhishchi pamiatky staroslovianskoi movy. T.V. Varshava : Zakl. Graficzne E. I K. Kozianskich, 1929. 493 s.

8. Pozdneev A. V. *Old Slavic Poetry* [Stykhoslozhenye drevnei russkoi poezyi]. Scandoslavica. T. 11. Copenhagen, 1965. S. 5–24.

9. *Complete collection of Russian chronicles* [Polnoe sobran'ye russkykh letopysей. T. 1.] Lavrentevskaia letopys. – M., 1962. – S. 256.

10. Pryselkov M.D. *History of the Russian chronicles X–XV* [Ystoriya russkoho letopysaniya X–XV vv.]. Leninhrad: Yzdatelstvo "Dmytryi Bulany", 1996. S. 35–280.

11. Rozhdestvenskaia T.V. *Old Slavic scripts on the church walls: new sources XI–XV* [Drevnerusskiye nadpisy na stenakh khramov: Novue ystochnyky XI–XV vv.]. Sankt-Peterburh : Yzdatelstvo Sankt-Peterburhskoho unyversyteta, 1992. 166 s.

12. Rozhdestvenskaia T.V. *Scripts on fresco in church of Spasa na Neredytse; graphics and orthography* [Nadpisy na freskakh tserkvy Spasa na Neredytse: hrafyka y orfohrafyia]. Novhorodskiy ystorycheskyi sbornyk. Vup. 8 (18). 800-letyiu Neredytsu posviashchaetsia. Sankt-Peterburh, 2000. S. 30–35.

13. Rozhdestvenskaia T.V. *Epigraphical memorials of the Kyiv Rus X-XV (issues of the linguistic source study)* [Epyhrafycheskyye pamiatnyky Drevnei Rusy X–XV vv. (Problemu lynchvystycheskoho ystochnykovedeniya)]. Avtoreferat ... doktora fyloloh. nauk. Sankt-Peterburh, 1994. 40 s.

14. Rosovetskyi S.K. *Ukrainian folklore in theoretical illumination. The textbook* [Ukrainskyi folklor u teoretychnomu vysvitleni. Pidruchnyk]. Kyiv : VPTs "Kyivskiy universytet", 2008. 623 s.

15. Rusanivskiy V.M. *History of the Ukrainian literary language* [Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy. Pidruchnyk]. Kyiv : ArtEk, 2001. 392 s.

16. *Russian chrestomathy* [Russkaia khrestomatyia]. Pamiatnyky drevnei russkoi y narodnoi slovesnosti, s ystorycheskymy, lyteraturnymy y hrammatycheskymu ob'iasnennyiamy y s slovarem. Dlia srednykh uchebnukh zavedenyi / Sost. Fedor Buslaev / Yzd-vo, bez yspravleniya. Moskva : Typohrafyia E. Mysnera y Yu. Romana, 1894. 480 s.

17. Rubakov B.A. *Ancient Rus, tales, bylinas, chronicles* [Drevniaia Rus, Skazaniya, bulynu, letopysy]. Moskva : Yzdatelstvo AN SSSR, 1963. 360 s.

18. Svetsytskyi I. *Outlines of the Old Russian language memorials of the XI* [Narysy pro movu pamiatok staroruskoho pysmenstva XI viku]. Uchen. zap. Lvovskoho hos. un-ta. 1948. T. 7. Vopr. slavianskoho yazukoznaniya. Kn. 1. S. 123–139.

19. Sreznevskiy Y.Y. *Ancient memorials of the Russian scribe and language (X–XIV)* [Drevnye pamiatnyky russkoho pysma y yazuka (X–XIV vekov)]. Obshchee povremennoe obozrenye s paleohrafycheskymy ukazanyiamy y vupyskamy yz podlynynykov y yz drevnykh spyskov / trud

Y. Sreznevskoho. Sankt-Peterburh : Tipohrafiya Ymp. Akad. nauk, 1863. 1299 s.

20. Taranovskiy K. *Forms of panslavic poetry in The Old Russian literature X–XVIII* [Formu obshch斯拉vianskoho stykha v drevnerusskoi lyterature X–XVIII vv.]. American Contributions to the Sixth International Congress of Slavists. Prague, 1968. August 7–13. Vol. 1. Linguistic Contributions. Mouton, 1968. P. 1–3.

21. Uspenskiy B.A. *History of the Russian literary language XI–XVII* [Ystoryia russkoho lyteraturnoho yazuka (XI–XVII vv.)]. 3-e yzd., yspr. y dop. Moskva : Aspekt Press, 2002. 558 s.

22. Shchepkyn V.N. *The Textbook on Russian paleography* [Uchebnyk russkoi paleohrafiy]. Moskva : Nauka, 1967. 224 s.

Дата надходження до редакції – 14.03.2018 р.

Дата затвердження редакцією – 26.04.2018 р.

УДК 811. 161.2:81'374

DOI: <https://doi.org/10.17721/APULTP.2018.36.37-48>

Овсейчик С.В.

ВАРІАНТНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МИСТЕЦЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

***Анотація.** Варіантність є однією з найбільш досліджуваних категорій сучасної лінгвістики, що пояснюється внутрішнім прагненням мови до постійного розвитку, і, відповідно, до постійних змін. Варіантність, у свою чергу, є формою існування предметів та явищ навколишньої дійсності, зокрема й наукових понять, що визначає закони їхнього функціонування та взаємодії. У статті акцентується увага на важливості наукового філологічного опрацювання мистецької термінології – галузі знань, що в сучасних умовах бурхливо розвивається, набуваючи нових значень та форм. Розглянуто терміни-варіанти мистецької термінології, кодифіковані в українських фахових словниках. Вибір джерел зумовлено тим, що у в аналізованих словниках представлені сучасні знання з мистецтва,*